

238, 241, 255 („*Feummes*”), 264 („*Le Métamorphoses*”), 265 („*Le Jet s'eau*”), 268 („*Les Promesses d'une visage*”), 279, 283 („*La Rancon*”), 297 („*a kötetekben szereplő*” „*a kötetekben nem szereplő*” helyett), 299, 301 (Archenbaut-Defayis, Baudelaire anyjának családneve, kötőjel nélkül; hibásan írva a Rue Hautefeuille, az az utca, ahol a költő született; lyoni helyett lion; Théâtre helyett *Théatre*), 305, 306, 307, 308, 309, 310 („*La Gouffre*”), 311.

A nem említett hibák többsége a francia címek és idézetek írásában található: ékezet-tévesztésekről s egyéb pontatlanságokról van szó; egy szám olykor több hibát is jelent. Mindenesetre kevésbé baudelaire-i lett általuk a könyv, hiszen tudjuk, hogy a költő számára mennyire fontos volt a hibátlan és szép nyomtatás; francia olvasó kezébe csak pironkodva lehet adni a kötetet.

Korompay H. János

ARISTOTELESZ: „METAPHYSICA”, GÖRÖGÜL ÉS MAGYARUL

Fordította, a bevezetést és a kommentárt írta, valamint a terminológiát megállapította Ferge Gábor Logos, 1992. 942 oldal, 4200 Ft (Börkötésben 8600 Ft)

Ez a hatalmas, közel százíves könyv az utóbbi évtizedek műszakilag legjobban megszerkesztett hazai filozófiai kiadványa. A papír kiváló, a szedés nagyon szép, betűi jól olvashatók, a szövegben való tájékozódást élőfej segíti. A kötet, amely a METAFIZIKA görög szövegét, magyar fordítását, a fordító kommentárját és a mű tartalmi vázlatát kínálja, első része annak a monumentális vállalkozásnak, amelynek második – 1993 végére ígért – kötetében Ferge Gábor hat fejezetből álló Arisztotelész-monográfiája lesz olvasható. A vállalkozás egészéről a végső szót nyilván a második kötet ismeretében lehet majd kimondani.

Negyvenoldalas előszavában a fordító-kommentátor öt témát érint: beszél arról az

igényéről, hogy Arisztotelész gondolkodását a ráakódott középkori hagyománytól megtisztított formában kívánja bemutatni; ismereti kétkötetesre tervezett művének tematikus beosztását; beszél az arisztotelészi értekező próza sajátosságáról és fordításának problémáiról; a METAFIZIKA címéről és szerkezetéről, végül Arisztotelész szintaxisának és gondolkodásmódjának kölcsönhatásáról.

A METAFIZIKA-nak a könyvben olvasható görög szövegéről (szerkesztette William David Ross) az előszóban ez áll: „*A Ross-féle textust fordításunk előtt mintegy facsimile kiadásban közöljük, tudományos ismeretterjesztő szándékkal*” (XX. o.). – Úgy gondolom, az oxfordi Clarendon Press legalább egy meleg köszönetnyilvánítást megérdemelt volna, amiért a XX. század egyik legigényesebben megszerkesztett görög filozófiai szövegét tudományos ismeretterjesztő célokra átengedte.

De lássuk a fordítást! Egy filozófiai fordítás kettős feladatot teljesít: hozzáférhetővé teszi a művet olyan olvasók számára, akik eredeti nyelven nem tudják tanulmányozni, továbbá megalapoz vagy továbbfejleszt egy olyan terminológiát, amelynek ismeretében anyanyelvünkön értelmes gondolatokat tudunk közölni egymással azokról a problémákról, amelyek a műben olvashatók. Ha az olvasó nem tud görögül, egy Arisztotelész-fordítás minőségét kivált nehezen tudja megítélni, hiszen – mint a fordító helyesen megjegyzi – Arisztotelész nem kíván jó stilsztaként működni, amikor filozófiai kérdésekről ír. Szövege zsúfolt, helyenként mondattanilag is problematikus, váratlan csapdákkal teli. A fordítónak ezért különösen résen kell lennie, nehogy fordításának szövegét még olyan problémákkal és csapdákkal is megterhelje, amelyek az eredetiben nincsenek benne. Hiszen a magyar olvasó a magyar szövegen fog gondolkodni: nem mindegy, hogy a probléma, amelyen töpreng, Arisztotelész szándéka szerint való vagy a fordító figyelmetlenségéből, stílusának henyeségéből származik. Ha a szövegben több pontatlansággal, félrefordítással találkozunk, akkor sajnos az egész szöveget el kell utasítanunk mint használhatatlant, hiába vannak benne jó mondatok vagy akár kifogástalan bekezdések: ilyenkor ugyanis a szöveg egésze válik megbízhatatlanná.

Röviden szólva: Ferge Gábor METAFIZIKA-

fordítását használhatatlannak és tanulmányozásra alkalmatlannak tartom, mert rendkívül egyenetlen színvonalú és megbízhatatlan szöveg. Lássunk először példákat filozófiai félreértésekre!

A hetedik könyv 4. fejezete azt fejtegeti, hogy a szubsztancia (például az ember) bizonyos tulajdonságokkal „önmagánál fogva” rendelkezik, más tulajdonságai pedig nem önmagánál fogva, hanem járulékosan, esetlegesen illetik meg. Ez utóbbira Arisztotelész azt a példát hozza föl, hogy egy embernek nem önmagánál, azaz nem ember voltánál fogva tulajdonsága, hogy muzikális.* (Hogy miért nem, annak kifejtése messzire vezetne.) Példáját Arisztotelész így fogalmazza meg: „Mert nem önmagadnál fogva vagy muzikális” (1029 b 14–15). Fergénél ezt olvassuk: „Mert nem önmagad alapján vagy, ha muzikális vagy.” Ha a szöveg így is értelmezhető volna, ennek komoly következményei volnának Arisztotelész filozófiájára nézve: például érvelni lehetne amellett, hogy egy szubsztancia, ha csak egyetlen akcidense van is, megszűnik szubsztanciának lenni. Ám nem erről, hanem egy banális fordítási hibáról van szó. Görögül a mondat így hangzik: *ú gar kata szauton ei muszikosz*. A görög *ei* szónak két jelentése van, attól függően, hogy az iótán van vagy nincs hajlított ékezet. Az első esetben a létige egyes szám második személyű alakját jelenti: „(te) vagy”; a második esetben a „ha” kötőszót. A szó az arisztotelészi szövegben egyrészt ékezett alakban szerepel, másrészt a mondatban elfoglalt helyénél fogva sem érthető kötőszónak.

A hetedik könyv 11. fejezetében az a kérdés merül föl, hogy elképzelhető-e olyan eset, amikor egy szubsztancia anyaga része volna a formájának. Arisztotelész természetesen tagadóan felel a kérdésre, és azt a példát hozza föl, hogy még ha a világon valamennyi karikának bronz volna is az anyaga, a bronz akkor sem volna része a kör formájának. Fergénél: ha „mindent kör, amelyet valaha láttak, csak bronz volna..., a bronz akkor sem volna semmivel sem kevésbé része a formának”

* A gondolatmenet követhetősége végett itt magam is a szó Ferge-féle, helytelen fordítását használom: a *muszikosz* kifejezés valójában Arisztotelésznél nem „muzikális”-t, hanem „művelt”-et jelent.

(1036 b 1–2). – Ez homlokegyenest az ellenkezője Arisztotelész tanításának. Igaz, hogy a görög szöveg tartalmaz egy körmönfont ketős tagadást: „akkor sem volna az kevésbé úgy, hogy a bronz semmije sem a formának” – de azért a fordítónak csak feltűnhetett volna, hogy ilyen kihívóan antiarisztoteléanus gondolat kerekedik ki a tolla alól.

A hetedik könyv 4. fejezetében arról olvassunk, hogy minden definíció a meghatározandó dolog leírása, ám nem minden leírás definíció. Hiszen ha minden leírás definíció volna, akkor például az ILIÁSZ is definíció volna, hiszen leírása valaminek. A fordító a *definíció*, illetve a *leírás* számára a *meghatározás*, illetve a *kifejezés* terminusokat használja. A fordítás (1030 a 8–10) így hangzik: „Az azonban mégsem meghatározása, ha a név ugyanazt jelöli, mint a kifejezés (mert akkor minden kifejezés meghatározás volna, mert bármely kifejezésre volna valamilyen név, úgyhogy még az Ilias <név> is meghatározás volna).” A zárójelben szereplő második tagmondat állítmánya hibásan került feltételes módba: hogy bármely kifejezéshez társítható egy név, azt Arisztotelész nem vonja kétségbe, hiszen érvét éppen erre alapozza. Ez azonban ebből a fordításból nem tűnik ki, mert a fordító a csúcson zárójelbe tett „<név>”-vel tévesen egészíti ki a szöveget. Igaz ugyan, hogy Arisztotelész nem mondja ki, vajon az „Iliász” névre vagy az ILIÁSZ című eposz szövegére gondol, ám a szövegkörnyezetből világos, hogy az utóbbira. Már Szent Tamás is így kommentálja ezt a helyet: „*secundum hoc sequeretur, quod »etiam ILIAS«, idest poema factum de bello Trojano esset una definitio» (amiből az következne, hogy az ILIÁSZ is, vagyis a trójai háborúról készített költemény definíció lenne)*. Annál meglepőbb, hogy hátul, a kommentárban mindkét félreértett szöveghelyhez korrekt magyarázatot kapunk: a név és a kifejezés (görögül: *logosz*) kapcsolatáról megtudjuk, hogy „bármely név... rendelkezhet egy *logosszal*”, illetve hogy az ILIÁSZ esetében a vers szövegéről van szó. Ez az érdekes diszkrepancia szöveg és jegyzetek között a későbbiekben nyeri majd el magyarázatát.

A fordításnak azonban nem ez a leggyöngyösebb rétege. Sokkal nagyobb bajnak tartom, hogy szinte minden lapon vannak kis hibák: ha más nem, egy stiláris sutaság, szó szerint fordított, ám önmagából nem érthető mon-

dat, amelyhez nem járul jegyzet, pongyola fordulat, amely szétzilálja a gondolatmenetre irányuló figyelmet, fölösleges kétértelműség, amely nem létező problémákon töprengeni készíti az olvasót. Ezt olvassuk például: „Egyáltalán, lehetetlen megtalálni a létezők elemeit, ha kutatásuk során nem különböztetjük meg, hogy a létezők többértelműen mondtak, különösen, ha ezen a módon kérdezzük, hogy milyen elemekből áll a létező” (A 9, 992 b 18). Az olvasó bizalmatlanul kérdez: mit jelenthet az az agrammatikus kifejezés, hogy „megkülönböztetni, hogy a létezők többértelműen mondtak”. Megkülönböztetni csak valamit valamitől lehet. Az olvasó bizalmatlansága fokozódik, amikor fölfedezi, hogy a „különösen, ha” kezdetű mellékmondat kapcsolódása a szerkezetben kétértelmű: (1) „lehetetlen megtalálni a létezők elemeit, különösen, ha ezen a módon kérdezzük stb.”; (2) „a létezők többértelműen mondtak, különösen, ha ezen a módon kérdezzük stb.”.

Vajon annak példái ezek, amiről az előszóban azt olvastuk, hogy „hibás mondat szerkezeteiből következtethetünk legelfogulatlanabbul Arisztotelés gondolkodási technikájára”? (XXXV. o.) Nem, nem azok: mindkét hibás szerkezet a fordító gondatlanságának eredménye ugyanúgy, mint más helyütt ez a homályos frázis: „Ezeket tehát már korábban említettük, de ezeken kívül nyilvánvaló, eszerint lehetetlen, hogy bármely testet fel lehessen osztani” (M 2, 1076 b 4–5).

A harmadik könyv elejének egy híres mondatából, amely az ún. *aporia* (a gondolkodásnak töprengésre készítő kiúttalansága) természetéről szól, ez lesz a magyar fordításban: „Mert akik az aporiákat meg akarják oldani, azok számára előnyös, ha előtte jól megvizsgálják az aporiákat; mert az ezt követő későbbi kutatásra alkalmas *aporia* a korábbi *aporiafelvetések megoldása*” (B 1, 995 a 28–30). – A mondat nemcsak éktelen (egyazon szó fölösleges négyeszeri megismétlése miatt, amivel a görögben nem találkozunk), de a pontosvessző utáni részmondat ráadásul értelmetlen is. (Magyarra körülbelül így lehetne fordítani: Akik kiutat akarnak találni, azok számára hasznos, ha helyes vizsgálatnak vetik alá a kiúttalanságot, vagyis az aporiát; hiszen a kiút, amelyet utóbb megletnek, a korábban fennállott aporiáknak a megoldásában áll.)

A fordítás terminológiáját, mint a címlapon olvassuk, a fordító „*állapította meg*”. Hogy mennyire megállapodott ez a terminológia, azt csak a második kötetben ígért szótár ismeretében lehet majd eldönteni. Egy terminusról azonban már most szólni kell: ez a *létezőség*. A kifejezést a fordító a *szubsztancia* helyett vezeti be. Véleménye szerint erre azért van szükség, mert a *szubsztancia* is ama latin-filozófiai terminusok közé tartozik, amelyek „*egyesen átvezetnek a skolasztikába, és arisztotelési szempontból anakronisztikusak*” (XXVI. o.).

Ahol mi *szubsztanciáról* beszélünk, ott Arisztotelész görög szövegében az *uszia* kifejezéssel találkozunk. Ez a szó, amelyet a létezést jelentő ige tövéből a „-ság, -ség” jelentésű *-ia* képzővel alkottak, eredetileg „*vagyon*” értelemben volt használatos. Hérodotosznál még így szerepel. Később a „*vagyon*”, „*tulajdon*” → „*tulajdonság*” → „*lényegi tulajdonság*” → „*lényeg*” → „*valódi létel bíró lényeg* (szemben a keletkező és pusztuló jelenségformákkal)” jelentésmódosulásokon keresztül nyeri el arisztotelési értelmét. Kétségtelen, hogy a latin *substantia* (*sub* „alatt” + *sta-* „állni” jelentésű ige töve + *-nt-* participiumképző + *ia* „-ság, -ség”) nem pontos megfelelője a görög *usziának*. De tévedés azt gondolni, hogy (skolasztikus vagy nem skolasztikus) latin nyelvű szerzők önkényes fordításáról van itt szó! Valamikor időszámításunk kezdete körül a görög filozófiában az *uszia* kifejezés háttérbe szorult, és helyét átvette a *huposzaszisz* szó (*hupo-* „alatt” + *sza-* „állni” jelentésű ige töve + *-szisz* „-ság, -ség”). A szó már Arisztotelész természetfilozófiájában is előfordul, mégpedig „*üledék*” jelentéssel (ti. „ami <egy folyadékban> alul megállapodik”). Későbbi jelentése elmozdult a „*sűritmény*”, majd innen „*valaminek a lényege*” irányában. A *substantia*: a *huposzaszisz* tükörfordítása. Már Seneca ilyen értelemben használja. Végül is görög szemléletet reprezentáló, kétezer esztendősi tradíciójú kifejezésről lévén szó, kérdésesnek tartom, hogy későbbi, kétségtelenül fennálló keresztény filozófiai konnotációi miatt érdemes-e és szabad-e kiirtanunk egy *fordításból*. (Az értelmezés kérdésére mindjárt rátérek.) Hiszen gondoljuk meg, hogy az olyan görög eredetű, latinra lesem fordított, csak transliterált kifejezések, mint a *philosophia*, *physica*, *ethica* vagy a görög-

ből tükörfordítással megalkotott *ens* „létező”, illetve *esse* „lét” is skolasztikus közegen keresztül jutott el hozzánk. Ezeket is ki kellene gyomlálnunk? Ez barbárság volna. Ha pedig valaki azt mondja, hogy ezeket azért lehet meghagyni, mert vissza tudunk következtetni eredeti, „preskolasztikus” jelentésükre, akkor erre azt válaszolom, hogy a *huposztaszisz* – *substantia* esetében ugyanez a helyzet.

Ez természetesen fordítói és nem értelmezői vélemény. Értelmezőként nagyon is fontosnak tartom felhívni az olvasók figyelmét arra, hogy az *uszia* kifejezésben ott van a lét-ige töve, ami a *huposztaszisz*-ből már hiányzik. A fordításnál azonban tudomásul kell vennünk, hogy nem tudjuk egy kifejezés minden jelentésrétégét visszaadni, és – *pace* Heidegger – nem biztos, hogy a legarchaikusabb jelentés mindig a legjobb. Ha az *episztémé* nem „tudásnak”, hanem (eredeti jelentése szerint) „odaállásnak” fordítanánk, a *szophiát* nem „bölcességnek”, hanem (töve eredeti jelentése szerint) „izlelésnek”, a *gnószisz* nem „ismeretnek”, hanem „szimatolásnak”, a *phroné-szisz* nem „belátásnak”, illetve „okosságnak”, hanem „rekeszizműségnek” adnánk vissza magyarul, attól fordításunk még nem közelitené meg jobban az eredetit – holott kétségtelenül filozófiatörténeti szempontból is fontos, hogy ismerjük e szavak etimológiáját.

Ami a *létezőség* szót illeti, ezt két szempontból is szerencsétlen kifejezésnek tartom: egyrészt azért, mert ez a négyszeresen továbbképzett kifejezés (lenni – lét – létezni – létező – létezőség) minden eleveenségét elveszítette; másrészt azért, mert cselekvő melléknévi ige-névből -ság, -ség képzővel az utóbbi évszázadok során – miért, miért nem – általában intézményneveket szokás képezni: rendezőség, szerkesztőség stb. Ezért olvasóként tisztelettel bejelentem, hogy inkább továbbra is vállalom annak kockázatát, hogy az arisztotelészi szubsztanciáról Szent Tamás jusson eszembe, semmint a tűzoltóság, az előjáróság és a hatóság.

Térjünk most át a kommentárookra. Az előszóban ezt olvassuk: „A KOMMENTÁR anyagába felvettük az összes szövegkritikai és exegetikai analízist, vagyis filológiai tekintetben teljességre törekedtünk. Így a kommentáriróadalom évezredek, öröklődő, egymásra épülő anyagából a görög kommentárokat és a görög textusra visszamenő modern

kommentárokat dolgoztuk fel. A célunk e téren exegetikus leírás volt, s nem annyira filozófiai értékelés” (XXI. o.). A „modern kommentárok” kifejezéshez lábjegyzet járul (a 42.), amely tizenkét kommentátor nevét és művének címét tartalmazza. Ebből a névsorból feltűnő módon hiányzik egy brit tudós, századunk egyik legnagyobb Arisztotelész-kutatójának, William David Rossnak a neve. Miért e hallgatás? Ross magisztrális kommentárja, amelyet saját, a kötetünkben is megtalálható METAFIZIKA-szövegkiadásához (Oxford, Clarendon Press, 1924) készített, jóval több informáló jegyzetapparátusnál. A görög szöveg egy-egy kifejezéséhez, mondatához fűzött magyarázatai ragyogó, lapidáris, miniatűr esszék, amelyeknek két fontos jellemzőjük van: szerzőjük rendkívül sűrített formában tesz saját kutatásain alapuló megállapításokat a görög szövegről; ezeket az íteleit, amelyeknek túlnyomó része ma is a végső szót jelenti a kutatásban, finom mérlegelés után hozza meg. – Mindebből világos, hogy W. D. Ross kommentárjai – egy tanulmánykötethez vagy monográfiához hasonlóan – szerzőjük szellemi tulajdonát képezik.

E rövid bevezetés után most ismertetek egy statisztikai elemzést, amelyet Ferge Gábornak a METAFIZIKA első könyvéhez írott kommentárján végeztem el. Ez a kommentár 334 jegyzetet tartalmaz. Közülük 41 jegyzet: utalás más szöveghelyekre. A tartalmilag informáló jegyzetek száma tehát 293. Közülük 157 tétel nem egyéb, mint *W. D. Ross egy-egy szöveghelyhez írott kommentárjának betűről betűre történő lefordítása*. Van továbbá 67 olyan jegyzet, amely ugyancsak Ross szövegén alapul, de azt kivonatossan vagy egy-egy mondat, illetve bibliográfiai tétellel kiegészítve közli. Tehát a 293 közül 224 jegyzet (azaz több, mint 75 százalék) részben vagy egészen W. D. Ross műve. A 224 jegyzetből mindössze 34 olyat találtam (vagyis 15 százalékot), ahol Ferge Gábor jelzi, hogy jegyzetének egyáltalán köze van Ross kommentárjához. Ennek jelzése általában kétféleképpen történik: a jegyzet szövegének végén, zárójelben vagy anélkül Ross neve és egy oldalszám (például: Ross I. 229–230), illetve „Cf. Ross” és oldalszám szerepel. Ám az idézés és hivatkozás kialakult szabályai szerint egyik eljárás sem alkalmas *verbatim* idézés jelzésére, mert nem

informál arról, hogy hol kezdődik a hivatkozott szöveg. A többi könyvhöz írott kommentár szellemi tulajdonjogának aránya hasonló.

Nemcsak hogy inkorrekt eljárásnak tartom, hogy Ferge Gábor az előszóban hallgat erről a körülményről, de az a véleményem, hogy az egyetlen etikus megoldás az lett volna, ha az olvasó már a címlapon értesülhet róla: a kommentárokat W. D. Ross kommentárjaimak felhasználásával készítette F. G.

Gondolom, ezek után világos, hogyan történhetett, hogy a főntebb idézett ILIÁSZ-példa (1030 a 8–10) hibás fordításához a szöveget helyesen értelmező kommentár járul. Továbbá érthetővé válik az előszónak a maga helyén funkciótlannak tűnő megjegyzése arról, hogy az arab és héber anyag ignorálása „nem azt jelenti, hogy a kommentár nyelvében ne élünk volna skolasztikus nyelvhasználattal, hiszen vannak – kiváltképp logikai, kombinatorikus – összefüggések, amelyek tömör megfogalmazásai tisztán közvetítik a görög mondanivalót” (XXII o.). Vannak bizony! És a kommentárban bőségesen szerepelnek a fordítás szövegéből kiltott kifejezések: a *substantia*, *substratum*, *essentia* is – hiszen Ross még nem volt tudatában annak, hogy micsoda kontraindikált remiszcenciákat ébreszt, ha a becsületes (bár nem létező) óangol *beonness* helyett a római és a angyali légiók nyelvén *substance*-ről beszél. (Itt szeretném megjegyezni, hogy a magyar nyelvű kommentár szövegében többször – 579. o. *et passim* – előforduló és mindannyiszor elképesztő *clauzus* kifejezés természetesen nem Rosstól származik, hanem a magyar fordító leleménye, aki az angol *clause* szót valamiért vonakodott „mellékmondat”-nak fordítani, és valamiért vonakodott utánanézni annak, hogy a szó etymonja a latin *clausula*.)

Persze egyáltalán nem biztos, hogy a magyar fordítás egy-egy értelmezési problémájával kapcsolatban az olvasó minden információt meg fog kapni Rosznak a görög szöveghez írott kommentárjától. Tegyük egy próbát!

Szöveg: „*Ami tehát te vagy önmagad alapján..., az a te mivoltod. De még ez se mind*” (1029 b 16). Kommentár (Ferge Gábor tolmácsolásában): „*Arisztotélés mint nem az A ti eszti-jét, kizár egy B terminust, amely kath'hauto az A-hoz képest az AN.POST. 73 a 37-ben elismert*

második értelemben, vagyis hogy B enüparkhei A-ban, ez A egy attributuma, és A enüparkhei B definíciójában.” – Ez csak világos, nem? Szeretném leszögezni, hogy a mondat angol eredetijének, amelyből ez magyarrá lett csigázva, értelme is van, és grammatikailag is korrekt – csak éppen olyan olvasók számára íródott, akik otthonosak az ELSŐ és MÁSODIK ANALÜTIKA görög nyelvű arisztotelészi terminológiájában.

A terjedelmes kommentárnak – eltekintve most az említett etikai kérdéstől – csupán az egyik alapvető baja az, hogy a METAFIZIKA magyar szövegéhez a legtöbbször használhatatlannak bizonyul (mert másról szól); a másik nagy baja, hogy Ferge Gábor kommentáló szövege – ugyanúgy, mint görög fordítása – megbízhatatlan. Kapkodva, dögögösen és hibásan fordít angolból. Például a 992 b 10 sorhoz ezt a kommentárt fűzi: „*A terminusoknak ez a kiállítás a egy ‚Porphyrios fán’ rendelkezik némi affinitással a kiemelés második terminus technicus-kénti értelméhez.*” (Ross: „*This exhibition of terms in a ‚tree of Porphyry’ has some affinity to the second of the technical senses of ekthesis.*”)

A szöveg helyenként az értelmetlenségig torzul, például a 985 a 32 sor jegyzetében: „*Anaximandros elismert a végső elemétől való elmozduláshoz két fő alprincípiumot, a meleget és a hideget.*” (Ross: „*Anaximander had recognized, at the first remove from his ultimate element, two main sub-principles, the hot and the cold.*”) – Azért annak az „*at the first remove from his ultimate element*”-*clauzusnak* utána lehetett volna nézni egy szótárban.

Végül pedig – ha már nyelveken szólnak – fontosnak tartom leszögezni, hogy a *Funkcionalbegriffe* nem „*funkcionális fogalmakat*” jelent (XXXV III. o.), hanem „*fuggvényfogalmakat*”, az *Universaliendialektik* sem „*egyetemes dialektika*” (XXXI. o.), hanem „*az univerzálék dialektikája*”, a *literal meaning* pedig nem „*irodalmi jelentés*” (563. o.), hanem „*szó szerinti jelentés*”.

Ferge Gábor nyilván gondolt valamire, amikor fordítását és kommentárszövegeit leírta. Két eset lehetséges: vagy helyeset gondolt, és rosszat írt, de rest volt kijavítani. Vagy pedig így is gondolta, ahogyan leírta adatott.

Nem tudom, melyik a rosszabb.

Steiger Kornél